

УАДЖХ И УКНУМ

АСПЕКТИ НА ТРИНИТАРНАТА ТЕРМИНОЛОГИЯ В АРАБСКИЯ ЕЗИК

► На първо място, да обобщим с малко триузми: имаме два „проблематични“ термина от споменатия текст на Абу Курра, чиято обща употреба в арабския език ще се опитаме да очертаем. Първият е *уаджх*, *ваџн* (وَجْه), точен и буквален превод на гръцкото *πρόσωπον* на арабски, доколкото означава чисто и просто „лице“. И това по подразбиране е най-логичният езиково и практически начин да се изрази смисъла на „лице“ от всякакъв вид: човешко, духовно, животинско, каквото искаме. В същото време тази обикновена, употребявана и до днес дума от арабския език придобива по-нюансирана натовареност в езика на спекулативната ислямска теология (*калам*, *kalam*, **كَلَام**.) Разглеждането на тези семантични аспекти в контекста на ислямската теология е важно дотолкова, доколкото Теодор Абу Курра бива основателно сравняван с ислямските схоластици¹ (*мутакаллим*-и, *mutakallims*, **مُتَكَلِّمُونَ**) и се вписва в практиката на добро познаване на ислямската доктринална база чрез позоваване на Корана². Нещо повече – самите мюсюлмански богослови, особено в ранната свръхрационална теология на *мутализитите* (*mu'tazilah*, **مُعْتَزِلَةٌ**), силно повлияна от античното философско наследство – припознават в Абу Курра своеобразен християнски еквивалент, съперник „от другата страна на бариерата“. Авторът на известния „Справочник“ (*Фихрист*, *Fihrist*) от IX в. Ибн Надим (поч. между 995–998) споменава поне един *мутакаллим* [Иса Сабих ал-Мурдар (поч. 841)], който съставя трактат, целящ опровержението на Абу Курра. С оглед на това е нормално да търсим донейде общ език между християнските и мюсюлманските арабоезични богослови на базата на споделен обществен, културен и езиков контекст.

Най-общо, *уаджх* в арабската философска терминология се явява синоним на „Гой“ [Аллах] (*хуа*), „божествена същност“ (*зам*), „Аз-а“ (*ана*), „божествена, върховна реалност, истинна природа“ (*хакика*)³. В ашаритското богословие, именувано по Абу ал-Хасан ал-Ашари (поч. 936), и превърнало се в ядро на бъдещата „ислямска ортодоксия“, *уаджх* се превръща в синоним именно на „самото нещо“, „същността на нещото“, „нещото – самото то“. Ето защо се посочва и че

¹ Griffith, Sidney H. “Theodore Abu Qurrah's Arabic Tract on the Christian Practice of Venerating Images“, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 105, No. 1. (Jan.-Mar., 1985), p. 53.

² Griffith, Sidney H., “Faith and Reason in Christian Kalam: Theodore Abu Qurrah on Discerning the True Religion”, в *Christian Arabic Apologetics during the Abbasid Period (750–1258)*, Khalil, Samir and Nielsen, Jorgen (eds.), Brill, Leiden-New York-Koeln, 1994, p. 21.

³ Смирнов, А., „Словарь средневековой арабской философской лексики“, *Средневековая арабская философия: проблемы и решения*, Издательская фирма „Восточная литература“, Москва, 1998.

в такива известни коранични стихове като „Но пребъдва Ликът (*уаджх*) на твоя Господ, Владетеля на величието и почитта⁴“ изразът „пребъдва Ликът на твоя Господ“ е просто синоним на „твоят Господ пребъдва“⁵.

Показателен в този смисъл е начинът, по който класическият теолог Фахр ад-Дин ар-Рази (поч. 1209) разглежда термина *уаджх* в класическия си коментар „Ключове към неведомото“ (*Мафатих ал-гайб*). Въпреки че хронологично съпоставен с Абу Курра, ар-Рази живее доста по-късно, неговата трактовка на понятието „лице“ обобщава гледната точка на рационалната ислямска теология в нейния зрял вид, отгук и възможните конотации, които терминът *уаджх* исторически придобива. В пояснение към вече цитирания кораничен стих относно Божия лик теологът се разпростира върху значението на „лице“ и пояснява, че той е зает от сферата на общото, подразбиращо се, обичайно знание (*урф*), но в богословски контекст обозначава „същност“ по смисъла на „същото нещо“, „нещото – самото то“ (*зат*) или „истинност“, „истинна природа, реалност“ (*хакика*), *ergo* е един от най-подходящите начини за обозначаването на самия Бог, за разлика от неговите атрибути (*сифат*) като споменатите в Корана „ръка“ или „крак“. В полза на изключителната уместност при употребата на „лице“ като синоним на „самия Бог“ той изтъква, че

„лицето се употребява за узнаване на истинската природа (*хакика*) на човека. Не се ли вижда, че когато човек види лицето на някой друг, казва: „Съзрях го [самия човек]!“, а ако е съзрял нещо, различно от лицето – например ръка или крак – не казва „Съзрях го [самия човек]“. [...], тъй като лицето най-точно изразява истинската природа (*хакика*) на човека“.

Богословът-рационалист аз-Замахшари (поч. ок. 1114) пък, известен с лингвистичния си коментар на Корана (*ал-Кашишаф*, „Разкриващият“) към Коран 55:27 също мисли термина *уаджх* като изразяващ „нещото в **същността** (*зат*) му, в неговата **цялост** (*джумла*)“ [подчертаното мое, А.Ш.]⁶.

В какви контексти ситуира този термин Абу Курра? Той прави съпоставка и разграничение между „лице“ (*уаджх*) и „природа“ (*табий‘а*, мн. ч. *таба‘и‘*) в полемичен пасаж относно

⁴ Коран, 55:27.

⁵ Дагим, Самих. *Маусуат мусталахат ал-Ашари уа л-кади Абд ал-Джаббар* [„Енциклопедия на термините при ал-Ашари и кадията Абд ал-Джаббар], Мактабат Лубнан Наширун, Бейрут, 2002, вж. *уаджх*, с. 793.

⁶ Аз-Замахшари, *ал-Кашишаф*, коментар към Коран, 55:27.

Троицата:

„Знай, о, отрицателю, за твърдението на християните, че измежду имената (*асма*) има такива, които указват **лица** (*уаджух*), както и имена, обозначаващи **природи** (*таба'и*). Така име, обозначаващо природа, е като да кажеш „човек“, „кон“ или „бик“. А името, обозначаващо „**лице**“ (*уаджх*) е например Петър, Павел и Иоан. И ако искаш да преброиш много лица, притежаващи една природа, не бива да придаваш брой на името, обозначаващо природа, освен ако не искаш да придадеш на различните лица различни природи. Но как става това? Ако искаш, можеш да преброиш Петър, Павел и Иоан. Те са три лица, които притежават една природа – и природата им е „човек“. [...] Така и Отец, Сина и Св. Дух са три лица с една природа – и природата им е Бог (*илах*). И ако искаш да ги преброиш, не бива да придаваш брой на името „Бог“, защото то е име, указващо природа. [...] така] знай, че Отец е Бог, но „Богът“ не е Отец. И Синът е Бог, но „Богът“ в личност [лице – *уаджх*] (ако името „Бог“ указва природа) не е Синът. И Духът е Бог, но „Богът“ не е Духът. Така че, ако преброиш Отца, Сина и Св. Дух, не бива да придаваш число на името „Бог“, казвайки „три божества“ [...]

Но трябва да преброиш три лица, които са в един Бог, тъй като лицето (*уаджх*) е логическо име, а не [утвърдено] реално (*сабит*) [...] и името [за] лице (*уаджх*) може да се отнесе към Отец, Сина и Св. Дух, както и всеки един измежду ангелите, хората, животните и другите отделни индивиди⁷.“

► На второ място имаме *укнум*, 'uq̄nūm (أقنوم), мн. ч. *аканим*, 'aq̄ānīm (أقانيم). Трябва да се отбележи, че това не е оригинално арабска дума, което означава, че за разлика от *уаджх*, е безсмислено да се издирват употреби на думата в традиционен ислямски контекст. Терминът идва от сириакското *кнома*, q̄nōtā, т.е. християните смятат, че арабският език изначално не предлага

⁷ *Майамир Таудурус Аби Курра, ускуф Харран* [Сказки на Теодор Абу Курра, епископ на Харран], Матбаат ал-фауaid, Бейрут, б.д., с. 33–34. Вж. Същия пасаж в превода на Георг Граф [Graf, Georg. *Die arabischen Schriften des Theodor Abu Qurrah, Bischofs von Harran*, Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1910, с. 145–146]. Откъсът е добре преведен на немски, но мисля, че преводът на български би спомогнал допълнително за изясняването на контекста, в който терминът се появява.

подходящи средства за изразяване на тази тринитарна реалия и е уместно значението на *ипостас* (*ὑπόστασις*) да бъде предадено чрез заемка. За етимологията на думата има противоречиви съждения. Някои съзират произходът на *кнома* от гръцкото *γνώμη* („интелект“)⁸. Според Георг Граф обаче сириакското *кнома*, респ. арабското *укнум*, произлизат от гръцкото *οἰκονομος*⁹. Така или иначе, терминът се открива с класическото си значение в такива известни християнски апологетични текстове като „Апологията на Кинди Християнина до ал-Хашими по времето на халифа ал-Мамун“¹⁰. Там наблюдаваме изключително многобройни и недвусмислени позовавания на „Един Бог, притежаващ три ипостаси“ (*илах уахид зу талата аканим*). Откриваме го също в апологията на Троицата на Аммар ал-Басри¹¹, както и в спора на несторианския патриарх Тимотей с халифа ал-Махди (поч. ок. 785):

„Казваш, че вярваш в Отец, Син и Св. Дух? Аз отвърнах: Да. Тогава той [халифът] запитва: „Значи, три божества?“ А аз отговорих: Това за нас са наименования (*асма*'), които обозначават три ипостаси (*аканим*) на Един Бог. Тъй както повелителят на правоверните, неговото слово и неговият дух са едно, а не три отделни халифа¹².

В същия стандартен контекст терминът фигурира и при Абу Курра:

„[...] Изрекох това встъпление към онези, чийто разум изпада в недоумение относно думите на християните, че Отец, Синът и Св. Дух са три ипостаси – един Бог (*талата аканим* – *илах уахид*) – и тяхното твърдение, че всяка една от тези ипостаси (*аканим*) е Бог в пълнота. [според тях] ако всяка от тези ипостаси (*аканим*) е Бог, тогава би следвало да се каже, че те са три божества¹³.“

⁸ Michel, Thomas. “Trinity as Radical Monotheism“, http://www.thomasmichel.us/index.php?option=com_content&view=article&id=142:trinity-as-radical-monotheism&catid=36:papers-about-muslim-christian-dialoge&Itemid=59&lang=en

Предвид поддръжника на тази теза обаче тя ми изглежда съмнителна.

⁹ Graf, Georg. *Verzeichnis arabischer kirchlicher Termini*, p. 11, цит. в Burman, Thomas E. *Religious polemic and the intellectual history of the Mozarabs, c.1050–1200*, p. 99.

¹⁰ Muir, William. *The Apology of Al Kindy, Written at the Court of Mâmûn (Circa A.H. 215; A.D. 830), in defence of Christianity against Islam*, Society for Promoting Christian Knowledge, London, England, Second Edition, 1887.

¹¹ Griffith, Sidney H. “The Concept of *al-uqnum* in Ammar al-Basri's Apology for the Doctrine of the Trinity”, *Actes du Premier Congrès International d'Etudes Arabes Chrétiennes*, Goslar, Sept. 1980, и в Samir, Samir Khalil (ред.). *Orientalia Christiana Analecta*, 218 Rome, Pontificium Institutum Studiorum Orientalum, 1982.

¹² Caspar, Robert. “Les versions arabes du dialogue entre le catholicos Timothée I et le calife al-Mahdi (IIe/VIIIe siècle)” [Ал-мухауара ад-диния ал-лази джарат байна л-халифа л-аббасия ал-Махди уа Тимутаус ал-джасулик ал-масихи ан-настури], *Islamochristiana* 3, 1977, с. 23 [129].

¹³ Майамир Таудурус Аби Курра, ускуф Харран, с. 27.

Въпреки привидната яснота за съответствие на термина *ипостас* на арабското *укнум* (сириакско *кнома*), съществуват и редица проблематични пунктове поради липсата на пълно припокриване между двете. Според Себастиан Брок във връзка с тази част от тринитарната терминология на арамейския трябва да се направят важни уточнения. Христологичните дефиниции на Халкедонския събор са изразени чрез термини, характерни за гръцката теология от съответната епоха. Тези термини обаче не са особено разпространени в различните изповеди на вярата, предложени от източната църква: оригинално сириакските автори, освен ако не пишат полемични трактати, предпочитат да изразяват връзката божественото и човешкото във въплътения Христос чрез употребата на различни термини. Така гръцкият термин *ипостас* на сириакски се предава чрез *кнома*; тя обаче има много по-широко значение от гръцката дума. Когато източната църква използва *кнома* във връзка с „природа“, тя обикновено говори за „двете природи и техните *кноми*“, където *кнома* означава нещо подобно на „индивидуално проявление“: *кнома* е индивидуалният случай или пример за сириакското *киана*, *куана* [гр. *φύσις*, „природа“] (която пък винаги се схваща абстрактно), но тази индивидуална проява не представлява непременно съществуващ сам по себе си случай на *киана*. Затова и в случаите когато източната църква говори за две *кноми* във въплътения Христос, това не носи значение на две ипостаси [...] ¹⁴. Ето защо при разглеждането на арабския термин *укнум* трябва да се има предвид изключително сложната смислова натовареност на сириакското *кнома*, от което срещаното при Абу Курра *укнумиййа* [„ипостасност“] е абстрактно производно.

Разбира се, в богословските спорове между християни и мюсюлмани тази нюансираност е силно туширана. Показателна е мюсюлманската реакция към този термин и опитите да бъде обяснен със собствено арабски думи. За мюсюлманите такъв един начин на изразяване е твърде неразбираем. Арабският език не съдържа адекватен термин, предаващ точно значение на *укнум* и затова тази реалия опростенчески се предава с думата за „личност“, „индивид“ ¹⁵ (*шахс*). Оттук и лесно обяснимото обвинение към християните в идолопоклонство.

Вкратце, значенията на двата термина могат да бъдат обобщени в следната таблица:

¹⁴ Brock, Sebastian P. *Fire from heaven: studies in Syriac theology and liturgy*, Varorium Collected Series, Ashgate Publishing, 2006, p. 6, вж. също. Brock, Sebastian P. „The Christology of the Church of the East in the Synods of the Fifth to Early Seventh Centuries: Preliminary Considerations and Materials“, във Ferguson, Everett (ред.), *Doctrinal Diversity: Varieties of Early Christianity [Recent Studies in Early Christianity]*, Routledge, 1999, pp. 286–287.

¹⁵ Ridgeon, Lloyd V. J. (ред.), *Islamic interpretations of Christianity*, St. Martin's Press-Palgrave Macmillan, New York, 2001, p. 85, вж. също p. 95, 97.

Арабски термин	Арабски синоними, приблизително обясняващи значението на термина	Етимологичен произход от чужд език
Уаджх (мн. ч. уджух)	<ul style="list-style-type: none"> • <i>зат</i> („същност“, „самото нещо“, „същото нещо“) • <i>хуа</i> („Той“, „[божествената] личност, същност“) • <i>ана</i> („Аз-ът“) • <i>хакика</i> („истинност“, „реална същност“, „върховна реалност“) • <i>джумла</i> („нещото в неговата цялост“) 	***
Укнум (мн. ч. аканим)	<ul style="list-style-type: none"> • <i>шахс</i> („индивид“, „самостоятелна личност“) 	Гръцки: <i>ойкономос</i> <i>гноме</i> Сириакски: <i>кнома</i>

Използвана литература:

- Аз-Замахшари, Абу ал-Касим Махмуд ибн Умар. *Ал-кашиаф ан хакаиқ ат-танзил* [„Разкриващият истините на низпосланото откровение“, коментар към Корана].
- Дагим, Самих. *Маусуат мусталахат ал-Ашари уа л-кади Абд ал-Джаббар* [„Енциклопедия на термините при ал-Ашари и кадията Абд ал-Джаббар], Мактабат Лубнан Наширун, Бейрут, 2002.
- Майамир Таудурус Аби Курра, ускуф Харран* [Сказки на Теодор Абу Курра, епископ на Харран], Матбаат ал-фауаид, Бейрут, б.д.
- Смирнов, А., „Словарь средневековой арабской философской лексики“, *Средневековая арабская философия: проблемы и решения*, Издательская фирма „Восточная литература“, Москва, 1998.
- Brock, Sebastian P. „The Christology of the Church of the East in the Synods of the Fifth to Early Seventh Centuries: Preliminary Considerations and Materials“, във Ferguson, Everett (ред.), *Doctrinal Diversity: Varieties of Early Christianity [Recent Studies in Early Christianity]*, Routledge, 1999.
- Brock, Sebastian P. *Fire from heaven: studies in Syriac theology and liturgy*, Varorium Collected Series, Ashgate Publishing, 2006.
- Burman, Thomas E. *Religious polemic and the intellectual history of the Mozarabs, c.1050–1200*, Brill's Studies in Intellectual History, Leiden-New York-Köln, E.J. Brill, 1994.
- Caspar, Robert. „Les versions arabes du dialogue entre le catholicos Timothée I et le calife al-Mahdi (IIe/VIIIe siècle)“ [Ал-мухауара ад-диния ал-лази джарат байна л-халифа л-аббасия ал-Махди уа Тимутаус ал-джасулик ал-масихи ан-настури], *Islamochristiana* 3, 1977.
- Graf, Georg. *Die arabischen Schriften des Theodor Abu Qurrah, Bischofs von Harran*, Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1910.
- Griffith, Sidney H. „Theodore Abu Qurrah's Arabic Tract on the Christian Practice of Venerating Images“, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 105, No. 1. (Jan.-Mar., 1985).
- Griffith, Sidney H. „The Concept of *al-uqnum* in Ammar al-Basri's Apology for the Doctrine of the Trinity“, *Actes du Premier Congrès International d'Etudes Arabes Chrétiennes*, Goslar, Sept. 1980, и в Samir, Samir Khalil (ред.) *Orientalia Christiana Analecta*, 218 Rome, Pontificium Institutum Studiorum Orientalum, 1982.
- Griffith, Sidney H., „Faith and Reason in Christian Kalam: Theodore Abu Qurrah on Discerning the True Religion“, в *Christian Arabic Apologetics during the Abbasid Period (750–1258)*, Khalil, Samir and Nielsen, Jorgen (eds.), Brill, Leiden-New York-Köln, 1994.
- Michel, Thomas. „Trinity as Radical Monotheism“, http://www.thomasmichel.us/index.php?option=com_content&view=article&id=142:trinity-as-radical-monotheism&catid=36:papers-about-muslim-christian-dialoge&Itemid=59&lang=en
- Muir, William. *The Apology of Al Kindy, Written at the Court of Mâmûn (Circa A.H. 215; A.D. 830), in defence of Christianity against Islam*, Society for Promoting Christian Knowledge, London, England, Second Edition, 1887.
- Ridgeon, Lloyd V. J. (ред.), *Islamic interpretations of Christianity*, St. Martin's Press-Palgrave Macmillan, New York, 2001.